

Szénási Zoltán: *A család gyakori témája Zsuzsa verseinek, novelláinak. Az első kérdésem az, hogy hogyan jelenik meg, hogyan válik témává a család a versekben, novellákban?*

6 Nagy találkozások

TAKÁCS ZSUZSÁVAL BESZÉLGET SZŐNYEG- SZEKVÁRI ESZTER ÉS SZÉNÁSI ZOLTÁN *

Takács Zsuzsa: Mindannyiunk életének alapja a család, vagy a család hiánya, én úgy gondolom, sosem tudjuk átlépni gyerekkorunk árnyékát. Néhány egészen kivételes, mondhatnám, szélsőséges esettől eltekintve nem hasonlítható össze az ötvenes években felnövő

nemzedék lázadása azzal, amit általában a kamaszkor válságával szoktak magyarázni, és ami, szinte észrevétlenül, de kegyetlen következetességgel alakított engem is. Általános kiszolgáltatottságban, összetartó családban, nagy, erősen korlátozó szeretetben felnövő gyerek voltam. Végtelen hálával tartozom a szüleimnek, mert biztonságban éreztem magamat mellettük a legádázabb viszonyok között is. Soha nem lettem volna képes arra, hogy kívülről nézzem őket, hogy megítéljem életüket. Apám jogász volt, nem folytathatta jogi pályáját, könyvtárosként dolgozott, volt, hogy fizikai munkát végzett. A koalíciós évek után tisztában volt azzal, hogy jogfosztottságban egymást váltó diktatúrákban élünk, s ezt mi mindannyian tudtuk. Anyám a családjáért élő, rendkívül érzékeny és szép, véleménye mellett mindig kiálló nő volt. Ismertem dickensi gyerekkora részleteit, rajongásig, önmagam megtagadásig szerettem, ha tehettem volna, sosem bántom meg. Szenvedélyes szeretet fűzött össze minket, de gondolataimban, választásaimban minél messzebb akartam kerülni attól a világtól, ami elől ő maga rettenetes fejfájásaiba, változatos betegségeibe menekült. Ma sem merném részletezni, mennyi kétségbeesés volt tehetetlenségemben. Kamaszkori verseim valódi emléktörödékeimből írtam – amikor már nekem is tizenéves gyerekeim voltak – ezeket foglaltam a *Rejtjeles tábori levél* című úgynevezett gyerekvers-kötetbe. Úgy gondoltam – ha magamra vállalom anyai helyzetemből adódóan okkal, a szülői önkény árulkodó szóbeli megnyilvánulásait –, nem bántódnak meg a szüleim. „Nem akarok olyan lenni, mint ők. Ők tudják ezt, és megbántva néznek rám. Kelj fel az asztaltól, kiabál apám...” – írom egy verses naplóbejegyzésben. Megjelent kötetemet apám már nem láthatta, anyám viszont súlyos megbántottságában napokig sírt kegyetlenségem miatt. Mit mondjak mentségemre? Valóban nem kiabált apám, azt meg sosem mondta volna, hogy keljek fel az asztaltól. Történt viszont más, az az egy-egy egyszerű összecsapás súlyosabb. A nővérem

és az én nevelésemet szinte teljesen édesanyánkra hagyta, s az öcsém megszületése után többé nem kerített sort az életről folyó, bizalmas beszélgetésekre. Nyolc-tízéves korom táján pedig azt írta az emlékkönyvembe, azt kívánja, hogy édesanyám legyen a példaképem. Kétségbeestem ettől a kívánságtól. Ennyire ne ismert volna? Nem mertem megkérdezni tőle, 7
hogyan tévedhet ekkorát; magamba zártam kétségbeesésemet. A háború alatt voltam kisgyerek, iskoláimat '45 után kezdtem, rideg, álszent apácaosztályfőnököm zsarnoksága szenvedőalanyaként csaknem megbuktam beszéd és értelemgyakorlatból, és soha nem voltam képes arra, hogy hittanból jól feleljek. Ma már tudom, mi volt a baj velem, kétségbeesett kérdéseimre vártam volna felszabadító választ. Boldog voltam, hogy államosították az egyházi iskolákat. Természetesen nem volt fogalmam arról, hogy mártírsorsra ítélték a tanárokat, tanítókat, hogy gyűlölet és hozzá nem értés, bosszú motiválta a pusztítást. Csöndben és megátalkodottan örültem, hogy állami iskolába kerülök, és visszakapom a lelkelem szabadságát.

Már a bölcsészkarra jártam, amikor egy évfolyamtársam megmutatta Pilinszky *Harmadnapon* című kötetét: beleolvastam és kővé dermedtem. Talán a *Távozó sereg*, talán a *Téli ég alatt* utolsó előtti szakasza, a „Tovább nem ámítom magam, / nincsen, ki megsegítsen, / nem vált meg semmi szenvedés, / nem véd meg semmi isteni”, vagy a gyűjtogatás fékezhetetlen vágyát kifejező *Ne félj* című vers gyilkos indulatot kimondó merészsége ragadott meg: „A házatok egy nyári éjszakán, / mi lenne, hogyha rátok gyűjtanám? / hogy pusztulj ott és vesszenek veled / kiket szerettél! Együtt vesszettek” radikalizmusa. Úgy éreztem, hogy így, vagy sehogy sem szabad verset írni. Ráadásul Pilinszkyt személyesen is ismertem. Egy ideig ott lakott, ahol mi, a Petőfi Sándor utca 17-ben, a nagynénjeinél. Tudtam, hogy költő és hívő katolikus. Évfolyamtársam készséggel elcserélte a Pilinszky-kötetét a nálam épp ott levő *Magyar széphistóriákra*, mivel őt – mint mondta – *nem győzték meg a versek*. Ma is megvan ez a könyv, ha nárcisztikus alkat volnék, megindulnék azon, hogy bárhol kinyílnak az oldalak, és eljátszanék azzal a gondolattal, hogy nézésesem koptatta halványra a betűket a megsárgult lapokon. A *Harmadnapon* olvasása után, reménytelennek láttam, hogy költő legyek, de legalább tudtam, ha mégis, merre kell elindulnom.

Szőnyeg-Szegvári Eszter: *Azt mondta Zsuzsa, hogy úgy érezte, úgy érzi, hogy nem ütheti meg azt a hangot, amin Pilinszky költészete megszólalt. Hogyan alakult akkor ki saját költői nyelve? Van-e rá valamilyen recept?*

T. Zs.: Gyerekkorom első versét Petőfi stílusában írtam, címe az volt, hogy *A szabadságért halni a hőmezőn*, és a műfaja csatadal volt. Első felkavaró

olvasmányélményem Ady volt. Meggyőződtem róla, hogy a költészet nem az emelkedett érzések, az elvárások szerinti áldozatos hazaszeretet, a megnyugtató hazatalálás, az érzelmi viharokra ügypet nem vető derült ég nyelvén beszél. Ma azt mondanám, az ember *szakadékszerű lényének* megszólaltatására tesz kísérletet. Nem hátsógondolatok nélkül használom Szophoklész megfogalmazását. Úgy tanultuk, úgy tanulják ma is a diákok, hogy az *Antigonéban* kétszer is elhangzó jelző a *csodálatos*. „Sok minden van, mi csodálatos, de az embernél nincs csodálatosabb”, mondja Szophoklész, holott (lásd Bókay Antal *Irodalomtörténetét*) a görög deion az ember végletesen kettős természetére utal. Hogy hihette volna a tizenöt éves lány, aki a kisgyerekként az utcán heverő halottakon lépkedett át, aki boldog volt, ha a megfagyott lótetemből fejszével levágott húsdarabkát kapott, akinek apjától – hogy ezt a szelíden szörnyűséges emléket idézzem – halántékához szögezett pisztollyal követelte a jeggyűrűjét egy érthetetlen nyelven üvöltő katona, hogy az ember mindenekelőtt *csodálatos*? Tehertételül mindegyre a hazugságra, a kamaszkor veszélyérzetet nem ismerő végletes gondolkodása épült. Közben azonban a jól nevelt gyerekek köznapi – még csak nem is látszat – életét éltem. Ady miatt kezdtem olvasni a francia szimbolistákat, Baudelaire-t, Verlaine-t Rimbaud-t. Barátnőméknél kezembe került Szerb Antal *Száz verse*, innen egyes út vezetett Shakespeare szonettjeihez, az Arany fordította *Hamletig* majd az Arany-balladáig. Shakespeare drámáinak körömfont beszéde nyűgözött le, József Attila *Kései siratója*. A költészetben nem valósulhat meg a *kecske is jöjjelkjon és a káposzta is megmaradjon* elve. Pilinszkyt parafrázálva *mindenki eledeleként adva elő magát*, és József Attilát idézve *az isten testében való osztozásra* készül az író.

Sz. Z.: *Még maradnék egy kicsit Pilinszky-nél és Zsuzsa pályakezdésénél. Első kötetének megjelenése előtt a Költők egymás közt című antológiában jelentek meg versei. Véleményem szerint a '45 utáni magyar irodalom történetének egyik legfontosabb antológiája ez, mások mellett Petri György, Oravecz Imre, Beney Zsuzsa versei olvashatók még itt. Annak a költészettörténeti fordulatnak, ami ekkortájt bontakozott ki, nagyon jelentős képviselőiről van szó. Emellett az is az érdekessége ennek a kötetnek, hogy a fiatal költőket már befutott pályatársak mutatják be. Zsuzsa versei elé Pilinszky írt bevezetőt. Hogyan alakult a viszonya az antológia többi költőjével? Melyik Pilinszky hatott Zsuzsa lírájára? Melyik korszakát érzi közelebb magához? A korai versek, vagy a Harmadnapon utáni? Van egy olyan még kifejtetlen gondolatom, hogy ha megnézzük a kortárs magyar költészetet, akkor az idézettségben a korai Pilinszky, az Apokrif, a Halak a hálóban, az Aranykori töredék Pilinszkyje van jelen erőteljesebben. Ha viszont a költői beszédmódot nézzük, akkor a kései Pilinszkynek a versbeszéde gyakorolt nagyobb hatást.*

T. Zs.: A fiatal költőkre gyakorolt Pilinszky-hatásról ezt gondolom én is. Magamra vonatkoztatva a kérdést, mindenképpen. Lehet, hogy Pilinszky *Harmadnapon* című kötete azért is volt annyira elementáris, mert a Babits-hagyományt felülírva megkérdőjelezte az ész érzelemellenességének igazságát. Helyreállította az egyensúlyt; az ékesszóló, objektív líra mellett megszólaltatta a kreatúra elfúló vádbeszédét. Indulataira nem keresett mentséget. Ha a magyar világnyelv volna, akkor azt mondanánk, hogy a *Harmadnapon* kötet, illetve az *Apokrif* kibogozhatatlan összefüggéseivel a világköltészet egyik legkiemelkedőbb 20. századi megszólalása. Miért hat elemi erővel olvasójára az *Apokrif*, ha összefüggéseit, szerkesztését nemcsak, hogy teljességében nem értjük, de egyenesen félreértjük? A vers szüntelen párbeszéd, és szinte mellékes, hogy ki a megszólított személy. Nemrég megjelent esszékötetében Marno János többször visszatér a vershez – nagy öröömre – ő is cáfolja, hogy számítana, hogy szerelmével folytat-e párbeszédet a költő vagy Istennel. Ami Pilinszky további köteteit illeti, úgy gondolom, hogy (a misztikából ismert) lassú kiüresedésnek, nyersen fogalmazva Pilinszky spontán költői ereje meggyengülésének tanúi vagyunk. A költői személyiség az *evangéliumi esztétika* oltárán való önfelajánlásának szertartásához asszisztálunk. A korai Pilinszky jambikus formában, modern rímekkel írott a háború előtti, alatti normához igazodó versei pusztán jellegzetes hanghordozásukban, szókincsükben, külsőségeikben utánozhatók, lényegük másolhatatlan. A kötött formával, a szabályos rímeléssel szakító, analitikusabb, az újszövetségi tanítást szüntelen értelmező versek pedig utánzásra alkalmasabbak. Kísértései foglalkoztatták, mint egy bűnöst, ahogyan egy *Új Emberben* megjelent írásában mondja, és melyik költőnek ne volna könnyebb kötetlen formában a kísértéseiről írni? Fogalmam sincs róla, érezte-e, hogy egyre vékonyabb a jégréteg, hogy bármikor beszakadhat alatta. Veszélyeztetett helyzetét boldogan fogadta. Nem törekedett tökéletességre, úgy gondolta, ahogyan az újplatonikusok, hogy csak Isten alkotása lehet tökéletes.

Visszatérve a kérdés első felére a *Költők egymás közt* című antológiában azok a fiatal költők jelenhettek meg, akiknek kötetnyi kézírata várt a Szépirodalmi Könyvkiadónál, s akiknek nevét kiválasztották az *Új Írásban* véleménynyilvánításra felkért jelentős irodalmárok. Karácsony első napja volt, az antológiát olvasva hosszan buszoztam ki a szüleimhez, Zuglóba. Beleveszttem Petri verseibe, és elsüllyedt a világ. Visszafelé elolvastam Oraveczet és Beney Zsuzsa verseit. Emlékszem, az előbbi *Idő* című másfél sorosára, nagyon tetszett; Zsuzsa verseit szépnek, de túlesztétizálnak találtam; és mivel éppen ettől a tragikus, halálközeli, választékos szókinccsel operáló, eufónikus költészettől menekültem, nem rendítettek meg. Későbbi József Attila tanulmányait

viszont éppen olyan elragadtatottan olvasom, mint a számomra meghatározóan nagy verseket. Sok évtizedes, egészen a haláláig tartó barátság fűzött össze egyébként minket.

10 Sz-Sz. E.: *Zsuzsával ez előtt a beszélgetés előtt váltottunk pár levelet, s mikor készültem a mai estére megnéztem Bodor Béla tanulmányait is, mert Zsuzsa azt mondta, hogy ő tudja a legtöbbet írói törekvéseiről, és ő volt legértőbb olvasója. Szövegközelbe lépve: vannak olyan történetei, amelyek újra és újra előjönnek a versekben, novellákban, életrajzváltozatokban, interjúkban. Bodor Béla azt mondja erről, hogy ez „az önisméltlésben való rendületlen hívség”. Miért váltak ezek a történetek Zsuzsa számára annyira fontosá? Újra és újra önmagát interjúvolja meg?*

T. Zs.: Kivételes szerencsémnek tartom, hogy Bodor Béla hosszú éveket áldozott szövegeim elemzésére, hogy átengedte magát írásaim hatásának. Korai halála kétszeresen is érint. Egyrészt író volt maga is, a hazai avantgárd egyik csillaga, aki írói tervekkel gazdagon távozott. Másrészt csaknem tíz évig írta monográfiáját rólam, és alig néhány hónap lett volna hátra, hogy befejezze. A csaknem kész kézirat nyilván porosodik majd egy könyvespolcon, és/vagy vénül egy többé meg nem nyitott fájlban. Halmi Tamás tavaly évvégén megjelent monográfiája bőven és nagystílusú egész bekezdéseket idéz, de Bodor Béla monográfiájának koncepciója, az általa rajzolt teljes pályakép egyszerű s mindenkorra elvész. Ami pedig a témák visszavételét illeti, ezzel úgy vagyok, mint az eszkimók, akinek a óra több tucat szavuk van. Másként mondom el egy történetet versben, mint prózában. De ugyanabban a műfajban sem tudnék ugyanúgy beszámolni történeteimről, mert másként látom ma, mint tegnap, másként este vagy reggel, ébren vagy félig ébren; másként beszélek róla közönség előtt és másként négy szemközt. Ha versben írom meg, hideglelős logikát követek, ha prózában, szívesen elkalandozom, majd visszafordulok egy hirtelen mozdulattal. Nemrég az *Alföld*nek küldtem el a *Karácsonyi vendég* című régi versem lábjegyzetben közölt szövegét és egy új verset a vendég előadásában elhangzó *panasz-áriát*. Versem hőse ugyanaz a szókimondó, frusztrált idős rokon. Az ő jelenlététől szenvedünk a régi változatban, s az ő áldozathozatalának vagyunk megszágyenülő tanúi az újban. Elkészült egy rövidpróza is, a versekből kimaradt gyerekkori élmény komikus részletei belekerültek ebbe az írásba. A vendég, vendégség, megajándékozás motívuma kimeríthetetlen számomra. Az a minden logikának ellentmondó feltételezés foglalkoztat, hogy visszamenőlegesen jóvá tehetők, megváltoztathatók bizonyos események. Ha ez így van, akkor ez a legtöbb, amit a magam írói lelkiüdvéért tehetek.

Sz. Z.: *Eredetileg azt gondoltam, hogy amikor a családról lesz szó, rákérdezek külön Kafkára is, bár azt hiszem, hogy a Kafkához való kapcsolódása Zsuzsa*

novelláinak, s talán verseinek is nem annyira a családon mint inkább a művekben ábrázolt világ abszurdításán keresztül történik. A kérdésem azonban ehhez kapcsolódva inkább az álomra kérdezne rá, ami Zsuzsa szövegeinek szervező elve. Novelláiban gyakran találkozunk vele, s több versének címében is szerepel. Hogyan alakulnak ezek a viszonylatok: valóság és álom, álom és irodalom, valóság és irodalom viszonylatai? 11

T. Zs.: Végtelenül hálás vagyok Kafkának. Naplója, levelezése és prózája vigasztalt nehéz időkben. Kafka azt írja *Naplójában*, hogy „rengeteg remény van, csak nem nekünk”. Halála előtt arra kérte Max Brodot, hogy égesse el a kéziratait. Úgy gondolom, a világ boldogabb mégis írásaival, mint lenne írásai nélkül. Én kétségbeesni igazában a hamis vigasztól tudok. Ami pedig az álmaidat illeti, írói módszeremmé vált bakugráisik logikájának követése nem egy versben vagy novellában; átlátszó igyekezetük pedig, hogy bűnbakká tegyék életem ártatlan mellékszereplőit, hogy nehogyszeretteim ellen lázítsanak, hallatlanul mulattató. Végtelen képességgel ruház fel az álom, párhuzamos világok nyílnak meg előttem, s ha hosszan vergődöm is csapdájában, íróként hasznot húzok belőlük.

Sz-Sz. E.: *Ez a mindent átszövő, verseket, novellákat behálózó álom-téma nagyon izgalmas. A beszélgetésre készülődve szinte törvényszerűnek éreztem, amikor végül Zsuzsával álmodtam, és szavaival élve „engedtem járniki az agyamba költözöttet”. Szokott verset is álmodni?*

T. Zs.: *A viszonyok könnye* című 1990-es kötetem szerelmes verseit többnyire megálmodtam. Azért találtam ki a három sorból álló négyszakaszos álterzina formát, hogy gátat szabjak a szabadon hömpölygő áradatnak. Árvízi hajósként mentettem ki az örvényben fuldoklókat. És egy idő után, kis túlzással, tizenkét soros álmaid voltak. Életem mámoros időszaka ez a '89-től '92-ig tartó rövid három év. A hosszúra nyúló országos agóniából az ország felépülni látszott, ráadásul boldog szerelmes voltam. Nem folytatódott persze ez az eufória, a felépülés reménye részben megcsúfolódott, de kizárólag könyveimre vonatkozóan – Bodor Béla megfogalmazta kifejezés szerint – *könnyes köteteim* érzelmi tapasztalata gyümölcsöt hozott. *Az aki dudás akar lenni, pokolra kell annak menni* igazsága – nem mintha nem tudtam volna eleve, hogy így lesz – hasznomra vált. Az álombeli utak és pompás útvesztők követése mellett rengeteg kamarazene-t hallgattam. Metaforikusan azt mondhatnám, hogy ennek a két kötetnek versei C-dúrban vagy A-dúrban, majd pedig C-mollban vagy D-mollban vonós hangszerekre íródtak. *A megtévesztő külsejű vendég* 2000-ben megjelent prózakötetem nem egy novellájának *domináns szólama* lett az életmentő irónia.

Sz. Z.: *Még maradjunk egy kicsit ennél a témánál! Van egy verse Zsuzsának, aminek az a címe, Álom. Ez, ha jól emlékszem, a Viszonyok könnyében jelent meg, s azt gyanítom, hogy valamikor a rendszerváltozás táján született maga a vers. Van ebben egy mondat, ami a versbeszélőnek a versben idézett szava: „Mennyire szeretem a magyarokat!” Az Apokrifnek is van egy sora, ami engem jó értelemben zavar: „Szavaidat, az emberi beszédet / én nem beszélem.” Aki azt mondja, hogy nem értem az emberi beszédet, az kívül helyezi önmagát az emberiségen. Ehhez hasonlóan, aki azt mondja, hogy mennyire szereti a magyarokat, az mintha kívülről viszonyulna a magyarsághoz, kívülről látná azt. Mennyire változott meg ennek a versnek az akusztikája az elmúlt húsz év alatt?*

T. Zs.: '62 óta a Közgazdaságtudományi Egyetemen tanítottam, volt tehát munkahelyi társadalmi tapasztalatom is. 89-ben egyszerűen tisztább lett a levegő, az irodalomról folytatott közbeszédben, az egyetemen, a villamoson, a buszmegállóban. Bekövetkeztek a romániai, temesvári események. Úgy éreztem, érdemes élni, érdemes volt megszületnem és átmennem a rettenetes tapasztalatokon, a mindannyiunkat megalázó megfosztásokon – minden csapás gazdagított. Nyilván voltak meg nem fogalmazott kétségeim, a magyar történelem félelmetes precedenseiből okulva mód lett volna szembenéznünk a tanulságokkal. 89-től több mint egy évtizeden át tanítottam spanyolszakos hallgatóimnak diplomáciatörténetet, magyar és spanyol, latin-amerikai történelmet. A szájhösködések, téveszmék propagálása helyett tényekből kellett volna okulnunk, de ez nem történt meg. Említett álmom kimondatta velem fenntartásomat. Hiába kívántam, hogy felépüljünk, nem hittem, hogy ez – csakúgy magától – megtörténhet. A „Mennyire szeretem a magyarokat!” első személyű vallomása, *Álom* című versemben, a szerelmesek gyöngéd találkozása közben hangzik el. A szintén első személyben fogalmazott lezárás pedig: „a magamat szinte kizáró kínzás miatt, / s a neked szóló rejtélyes vallomástól, besötétetted” a csalóka reményből önmagát kizáró, fejét szerelmese ölébe hajtó mozdulatát kíséri.

Sz-Sz. E.: *Zsuzsa említette a kamaszkori barátnőjét, akinek a történetét a Megtévesztő külsejű vendég című novelláskötetben olvashatjuk. Milyen játékot játszik ez a „megtévesztő külsejű vendég” Zsuzsa írásaiban?*

T. Zs.: *A megtévesztő külsejű vendég novelláskötetem visszajáró, kedvenc kísértete. A vendég, vendégség tematikához kapcsolódik, de nem az (evangéliumi) példabeszédeket idéző egyik vendégszereplő. Az ajándéknak álcázott trójai faló hasából előbújó álnokok egyike ő. Könnyem is kicsordult a nevetéstől, míg írtam. Persze Kafkára (is) gondoltam, aki nagy hahotázások közepette olvasta fel barátainak az *Átváltozást*. Említett barátnőm pedig életem meghatározó szereplője volt, mérhetetlenül sokat tanultam tőle.*

Ő zenésznek készült, én pedig költőnek. 53-tól 56-ig, azaz a Rákosi-idők sötét, bár nem legsötétebb éveiben – ahogyan gyakran fogalmaztam magamban –: „egyedül mi voltunk szabadok Budapesten”. Kiválasztottnak éreztem magamat mellette. Művészetről és irodalomról folytatott beszélgetéseink nyomán született, provokatív módon *szerelemnek* elkeresztelt szenvedélyes barátságunk *disszidálásával* megszakadt. Ma is ajándéknak érzem, hogy kamaszkorom szélsőséges érzelmeibe belefért ez a heves érzelem. Az újtját kereső szerelem iskolája volt, felszabadító, szellemi kaland. A szüleim minél távolabb akarták tartani tőlem, de én anyám engedélye nélkül csatangoltam vele. Szégyelltem magamat gyerekességem, szüleim konzervatív véleményének szajkózása, egész szálnalmas óvatosságom miatt. Apját egy gazdasági perben szabotázs miatt elítélték, börtönben volt, nem is jött vissza. Művelt, kedves, idős édesanyja a hivatalban végzett munkája után krumplit válogatott a szomszéd ház pincéjében, hogy el tudja tartani két lányát. Nővérének, mint évtizedekkel később megtudtam, a játszótéri fiútól gyereke született, a csecsemőt rokonokhoz adták. '56 decemberében átszöktek a határon, hívott engem is, hogy menjek velük. Halálra rémültem ettől az ajándéktól. A két lány kiment Kanadába, anyjuk a határról még visszafordult az ezüst evőeszközökért, de őt a már szigorúan őrzött határon lelőtték. A kanadai kikötőben nagy tömeg, hatalmas transzparenszek fogadták a „két magyar árvát”. Így tudták meg, hogy az anyjukat lelőtték az oroszok. Néhány évig leveleztünk még, elbüszkélkedett velem, hogy férjhez ment. Textilmérnök lett, fiuk született, és soha többé nem zongorázott.

Sz. Z.: *Kapcsolódom még ahhoz a játékhoz, amit ebben a novelláskötetben játszik Zsuzsa, amelyben az elbeszélő időnként férfi. Ma nagyon divatos az irodalom gender szempontú megközelítése, s egy interjúban beszél arról, hogy tudatosan marad távol azoktól a szerveződésektől, melyek kifejezetten női, nemi alapon jönnek létre. Mi ennek a távolságtartásnak az oka? Holott Zsuzsa írásaiban is a nő-férfi viszony meghatározó, központi téma, s ha van olyan, hogy nőírás, akkor az az Ön írásaira biztos, hogy jellemző.*

T. Zs.: A novelláskötetről szóló egyik kritika blikkfangos címe az, hogy „Takács Zsuzsa egyszerre férfi és nő”. Férfi szerzők esetében fel sem merül, hogy a kritikus ilyen olcsó fogalmazást engedjen meg magának. Nekem szükségem van arra, hogy belemerészkedjek a teljességgel nem is idegen tartományba, hogy egy férfi szemével lássam magamat, a világot, egy harmadik személyt. Nem vagyok csak nő, ha írok. A *félszegűsző* halak teljesség utáni vágyakozása a zenehallgatás, az írás, a szenvedéllyel végzett munka során is kielégül. Nemes Nagy Ágnessel együtt meghívtak Amszterdamba egy

íróknak rendezett konferenciára, neki ez talán élete utolsó meghívása volt. Ágnes azonnal elutasította – szolidaritásból s némi gyászos tapasztalatom miatt – én is nemet mondtam a felkérésre. Úgy gondolom, nagy hiba volna azt kívánni, hogy a művészek, ha nők, legyenek nőiesek és a férfiak ne sírjanak.

Sz-Sz. E.: *Van egy nagyon szép mondat a Jaj, a győztesnek! esszékötetben, amit Zsuzsa Montaigne-től idéz: „Az Isten megadta neki a szív hidegségének adományát.” Utána pedig azt írja, hogy verseit maga is ezzel az adománnyal fogalmazza. Hogyan lehet ezt szépen, jól érteni?*

T. Zs.: Nem hatódom meg saját szövegemtől, kevés kivételtől eltekintve, először szinte ellenszenvvel nézem őket. Várom, hogy meggyőzzenek. Így vagyok mások írásaival is. A januári *Holmiban* jelent meg *Hideg gyíkok* című versem, egy megkönnyebbülés és lelkiismeret-furdalás szülötte. „Süt-kérezünk a szeptemberi napsütésben, / kergetőzünk még a kerítés kőalapzatának / repedései közt, hideg gyíkok”, gondolja a versalany, amikor kimegy (kimennek) a félhomályos betegszobából, kilépnek a napsütésbe, és megpróbálnak túllépni szomorúságukon. Egyébként nem szépirodalmi szövegek is rabul ejtenek. Sok szakirodalmat olvasok, fontos szerzőim könyveit végigjegyzetem, az első oldalra odaírom a magam számára fontos hivatkozási helyeket.

Sz. Z.: *A beszélgetésünk folyamán már többször is érintettünk egy kérdést. Egy kicsit távolról indítva: Zsuzsa fordította Keresztes Szent Jánost, a nagy spanyol barokk misztikust, A test imádása kötet utolsó ciklusa pedig az India, amit Kalkuttai Teréz emlékének ajánl, aki szintén kötődik a léleknek ahhoz a sötét éjszakájához, amiről Keresztes Szent János is ír. Teréz anya a világban megélt szenvedésen és szegénységen keresztül tapasztalja meg Istent, pontosabban azt, hogy mennyire nincs ott. Valamifajta negatív misztika az övé, ha jól sejtem. A másik dolog pedig, amire itt utalni szeretnék, hogy a kortárs magyar irodalomban, költészetben egyre erősebben jelen van egy, a másik szenvedésére nyitott szemléletmód. Néhány nevet és címet mondok: Borbély Szilárd Halotti pompája és A Testhez című kötete, idevenném Győrffy Ákos verseit, a Havazás Amiens-bent például, vagy legutóbb Varga Mátyás parsifal, parsifalját. Zsuzsánál is megjelenik, véleményem szerint, ez a másik szenvedésére nyitott szemléletmód, akár az India ciklusára, akár a Vigiliában nemrég megjelent naplójegyzetére hivatkozhatom itt. Az a fajta misztika, amit Kalkuttai Teréz képvisel, milyen inspirációkat adhat a mai magyar költészet számára?*

T. Zs. Keresztes Szent János-fordításom története egyetemista koromban kezdődött, a Kassák klub irodalmi estjén. Weöres Sándor azt mondta, hogy le kéne fordítanom a verseit magyarra. Az utolsó készítés a Helikon

Kiadó jó tizenöt évvel később érkező szerződés-ajánlata volt. 1980 Karácsonyára meg is jelent az első teljes költői életmű vászon- és bársonykötésben, Szántó Piroska képillusztrációival. Az esti tévéhíradóban is szereplő könyvbemutatóra azonban engem nem hívtak meg, a ceremónián el sem hangzott a nevem. A kötet viszont napok alatt elfogyott, és két újabb 15 kiadást ért meg. Itthoni felkérések mellett, meghívtak Bécsbe és Madridba, az ávilai misztika-gyűjteménybe elvittem fordításaimat, így ott van a világ számtalan nyelvén szereplő több ezer fordítás között ez a három kiadvány is. A kérdésében szereplő mai költők, Borbély Szilárd, Varga Mátyás és Györfly Ákos verseit sokra tartom, irodalmi jelenlétük erőt ad nekem. *A test imádása* – India legutóbbi kötetem pedig voltaképpen másfél verseskötet, a fél kötetnyi India dőlt betűs betoldásai a lélek sötét éjszakájában elveszett Kalkuttai Teréz napló és levéltörredékei köré épülnek. Felszabadító érzés volt a szüntelen karitatív tevékenysége értelmében kételkedő, istenhitében csalódott, de az isteni tanítást követő Kalkuttai Teréz kemény félmondataiban saját megfogalmazásaimra ismertem. Az (arab) szufi költészetben, a haszid és keresztény misztikus gondolkodásában célul kitűzött, a *lélek sötét éjszakáját* előidéző praktikák, a végállapot elérésére való öncsonkító törekvés révülete egyébként elrémit. Persze Kalkuttai Teréz tevékenysége minden okoskodás(oma)t megsemmisítő példa. Neki köszönhetően kétszáz szerzetesközösség foglalkozik a világ különböző kontinensein állati kiszolgáltatottságban élő emberi lények méltóságának visszaadásával. „Úgy éltem, mint egy állat, s úgy halok meg, mint egy király” idézi egy mocsárból kihúzott koldus hálálkodó szavait Kalkuttai Teréz a munkatársainak írott levelében. Miért ne tekinthetném vers-inspirációnak példáját? A fehér lepedő, amit a haldokló alá tesz – hívó vagy hitetlen –, akár a vers, a végsőkéig kiszolgáltatott test felmagasztalásának szakrális helye.

Sz. Z.: *Végezetül azt kérem Zsuzsától, hogy olvassa fel az India ciklus utolsó versét. A ciklus azt az alcímet viseli, hogy Versek egy készülő kötetből. Hogyan folytatódik, folytatódik-e a ciklus?*

T. Zs.: Utolsó kötetem történetéhez csak annyit, hogy elkészült már *A test imádása*, és tervezett félkötetnyi India első változatait írtam, amikor hirtelen rosszul lettem, és kórházba kerültem. A mellettem fekvő öregasszonynak volt egy levert zománcú, piros pettyes bőgréje, az emelkedett és ereszkedett vissza a szemem előtt, amíg én kóma közeli állapotban, infúzióra kötve révedeztem. Eszembe jutott egy levélrészlet, amelyben Kalkuttai Teréz arról panaszkodik, mennyire elege van a közszereplésekből, azonban az adományok gyűjtése miatt folytatnia kell médiakörútját. „Ne gyertek, nincs

mondanivalóm” – írja a levélben szerzetestársainak. Az infúzió lecsorgása után arra gondoltam, hogy folytatnom kell nekem is a versírást. Elfogott a lábadozás boldogsága. Aztán már otthon kijavítottam, meghúztam, sűrűbbé, szikárabbá formáltam a szöveget, és megírtam az alábbi, kötetzáró
16 verset.

Endorphin

*A teljesség átérése, a hála könnyei.
Leromlott szervezetem kémiaja volna?
Boldogsághormon? Nem tudom, mi
történik velem, de sejtem, hogy Te*

*teszed. A hollófekete hajak, a könnyű
kelmék szivárványa, a kecses mozdulat,
ahogy a hosszú ujjak teát töltenek
a felējük nyújtott, piros pettyes zománcú*

*bögrékbe. Honnan ez a vendégség-érzés
bennem, a tekintetek világos feketéje?
Hogy aki azt mondta, ne gyertek, nincs*

*mondanivalóm, és jegesen koccantak
fogai, ha beszélni kényszerült, most
táncol és énekel. – Mozdulni sem merek.*

Hogy folytatom-e az Indiát? Gondolkodom egyes rokon-motívumokon, a megalázás-megalázottság, művészek-híres emberek, regényfigurák gazdagító szenvedéstapasztalatain, de a folytatás nem az én akaratomon múlik.